

PARTICULARITĂȚI ALE LIMBAJULUI BISERICESC (ACTUAL)

1. LIMBA TEXTULUI BISERICESC: ESTE NEVOIE DE O INIȚIERE APARTE PENTRU A FI ÎNȚELEASĂ?

Limbajul bisericesc, așa cum se actualizează acesta într-o limbă, în speță în limba română, nu este o... altă limbă (decât româna), nu este o... limbă... străină, aceasta în pofida faptului că acest limbaj prezintă o individualitate clar marcată între varietățile diastratice și diafazice ale unei limbi și, asemenea oricărui domeniu specializat, dispune de o terminologie proprie. Este un discurs întreținut de o categorie aparte de emițători și de receptori, în condițiile valorificării specifice a anumitor funcții lingvistice, între care se evidențiază o funcție cu totul deosebită, pe care am denumit-o (v. Teleoacă 2016b: 52 sq.)¹ funcție *liturgico-teologică*²; este acea funcție care se precizează în relație cu dimensiunea *sistemică* a discursului religios³, un discurs care afirmă cuvântul fertil, viu, eficace, apt să instituie o „modificare contextuală”⁴, mijlocită prin puterea Duhului Sfânt. Specificitatea acestui discurs este definită în literatura de specialitate inclusiv în relație cu obiectul cunoașterii (Dumnezeu) și cu finalitatea acestei cunoașteri, așa-numita „țintă ilocutorie” (mântuirea credinciosului). Se discută, de asemenea pe bună dreptate, despre un „loc social”⁵ aparte, în cazul de față spațiul Bisericii, ca spațiu al separării de lume și de lumesc, de fapt, acel context fundamental al actualizării unui dialog specific, anume între credincios și Divinitate. Prin urmare, este vorba despre o *comunicare*

¹ O formulă similară apare și la Maria Ivăniș-Frențiu (2001: 127 și *passim*).

² Funcție impropriu desemnată la unii autori (v., de ex., Jakobson–Halle 1956: 78) prin sintagma *funcție magică* sau *incantatorie*.

³ Acest tip de dimensiune vizează *organizarea semnelor* ca mijloc de producere a unei acțiuni, prezentând mai exact relevanță din perspectiva *mizei pragmatice* pe care o presupune un discurs (v., de ex., Morris (1946/2003: 146 sqq.). În context religios, această *miză pragmatică* este o *miză de natură spiritual-afectivă*, fiind definibilă în termenii *creдинței*, cu darul de a influența eficacitatea unui act performat.

⁴ Conceptul este definit în literatura de specialitate (v., de ex., Sperber–Wilson 1989: 123 sq.) în relație cu *relevanța (pertinența)* unui anumit mesaj: cu cât informațiile pe care le aduce un enunț conduc la o *modificare a contextului*, cu atât acest enunț este mai *relevant/pertinent*. Particularizând discuția la aria discursivă religioasă, putem afirma că „modificarea contextuală” corespunde unei „ieșiri din mundan” a subiectului uman, grație instituirii și menținerii dialogului cu planul sacru, condiție a realizării plenitudinii umane. În acest context, relevanța/pertinența cuvintelor va fi direct proporțională cu efectul perlocuționar produs de acestea asupra interlocutorului (divin).

⁵ Sintagma apare, de pildă, la Maingueneau (1996: 43 sqq.).

de tip instituționalizat, impusă și dirijată de un for dotat cu autoritate și putere de decizie (Biserica), enunțurile performate într-un astfel de loc social fiind expresia unor acte de limbaj speciale (v., de exemplu, actul confesiunii/al mărturisirii, al penitenței etc.). În acest context, conservatorismul – trăsătură fundamentală a discursului bisericesc, în măsura în care acesta oferă garanția prezervării nealterate a adevărului original – relevă afinitatea funciară a textului religios cu zona arhetipalului. Astfel, *propensiunea către 'arhaic' a definit literatura bisericească încă de la începuturile fînțării sale*: operele patristice, de pildă, și-au asumat și au promovat acest tip de discurs, în pofida acuzațiilor vizând caracterul criptic și înapoierea culturală (Gordon 2012; v. și Teleoacă 2017: 388 sq.).

Toate particularitățile prezentate mai sus nu constituie însă argumente că limbajul bisericesc (românesc) ar fi o altă limbă decât româna⁶ sau un cod semiotic esoteric⁷ a cărui descifrare ar fi condiționată de o inițiere extrem de riguroasă, costisitoare, în orice caz neafată la îndemâna oricui. Acest tip de prejudecată se poate însă impune la un moment dat, în condițiile unei educații total areligioase, prin care subiectul uman este privat de interacțiunea elementară cu realitatea extramundată. În acest context este de înțeles, fie și parțial, reticența pe care o va manifesta un astfel de subiect, care, pus în fața textului bisericesc, foarte probabil se va eschiva, optând pentru „neînțelegere”. În mod cert cu totul alta va fi atitudinea cuiva deprins (în familie) încă de la o vârstă fragedă cu această realitate, în speță atitudinea unui copil cărui i s-a insuflat... în timp util „sentimentul Bisericii”, „sentimentul de Dumnezeu”, nevoia matricială a omului de Divinitate. În consecință, am putea spune că, dacă admitem, totuși, o „inițiere”, aceasta nu se va defini câtuși de puțin în termeni savanți, complicați, procesul inițiator declanșându-se intuitiv în momentul în care se va manifesta minima disponibilitate de a intra în contact cu Dumnezeu. Făcând această afirmație, avem în vedere faptul că fiecare dintre noi este dotat cu acele structuri afectiv-cognitive, care, într-un context adecvat, vor ieși din latență, orientându-ne în mod necesar spre Divinitate. Desigur, acest tip de disponibilitate se poate educa (ulterior) prin strădania constantă de a participa la slujbele religioase, cel puțin în perioadele cele mai importante (marcate) ale anului, context care, indubitabil, are darul de a-l familiariza pe enoriaș cu o serie de adevăruri și învățături religioase (creștin-ortodoxe), inclusiv cu o terminologie specifică. Așa petrecându-se lucrurile, foarte probabil și contactul

⁶ În realitate, limbajul bisericesc (actual) reprezintă nu o limbă distinctă, ci doar o *variantă literară a românei, în speță a românei actuale*, care poate fi circumscrisă, alături de *varianta literară laică/profană* diasistemului uneia și aceiași limbi, româna (Chivu 1995, 1997; Neculai-Stănică 2009; Teleoacă 2017).

⁷ Limbajul bisericesc nu-și propune nici explicit, nici implicit codificarea conținuturilor sale. O astfel de finalitate ar veni, de altfel, în contradicție flagrantă cu obiectivul fundamental al unui discurs elaborat sub auspiciu religioase: „Conceput astfel – ca un mesaj venit, prin revelație, dinspre Dumnezeu către om –, textul sacru (în ansamblul său) nu are cum să fie un text esoteric, ermetic, obscur, căci aceasta ar contraveni obiectivului său principal, anume acela de a-l pune pe muritor în relație/comuniune cu dimensiunea transcendentă” (Teleoacă 2016b: 254).

ulterior al unui subiect uman cu textul scris (să presupunem, cu textul biblic evanghelic) se va desfășura în condiții superioare de receptare, iar vehicularea în economia textului bisericesc, de pildă, a unui fond lexico-semantic arhaic nu va putea constitui un obstacol suficient de puternic pentru a descuraja tentativele în acest sens și pentru a susține, implicit, „argumentul neînțelegerii”.

2. CUM SE POATE REÎNNOI UN LIMBAJ ANCORAT ÎNTR-O TRADIȚIE DE 2000 DE ANI?

Preocuparea pentru reînnoirea limbajului bisericesc nu este străină nici mediului confesional ortodox, în acest sens în textele de învățătură creștină ortodoxă (așa-numitele catehisme), de pildă, precizându-se adesea explicit faptul că ‘Tradiția’, în înțelesul creștin, nu înseamnă „încremenire în forme moarte omenești”, ci „numai păstrarea nestrictă (nealterată, n.n.) a adevărului Descoperirii dumnezeiești” (ÎCO 1992: 35).

Problema raportului dintre ‘tradiție’ și ‘inovație’ se pune în termeni specifici când este vorba despre textul religios (vs. textul laic), un text prin excelență conservator. În acest caz nu este ușor de găsit *proporția justă* între *conservatorism* (arhaicitate, respectare a dogmei și a unei terminologii specifice, riguroase), pe de o parte, și *inovație*, apropierea de stiluri moderne ale limbii, accesibilitate, pe de altă parte. În opinia unor specialiști în domeniu (v., de ex., Zafiu 2001) – și am subscris și noi la acest tip de valorizare –, apropierea de limbajul filosofiei și al literaturii, chiar de un anume registru al spontaneității colocviale ar putea garanta succesul inovației în textul bisericesc⁸, prin opoziție cu eventualele „asocieri” realizate cu limbajul politic, științific, al sociologiei sau al presei).

În niciun caz această „împrespătare” nu se cuvine a se fonda pe o modernizare forțată, stridentă, „cu orice preț”, în care neologismul să fie supralicitat. Am avut, de altfel, ocazia de a investiga astfel de aspecte în studii comparative dedicate textului bisericesc ortodox vs. heterodox, în speță catolic și protestant⁹. Astfel, o valorificare fără discernământ a neologismului nu antrenează, de regulă, doar consecințe în plan pur lexical, ci inclusiv la nivel stilistic (v. fenomenele de discontinuitate stilistică: apariția unui stil hibrid, de pildă, intruziunea unui stil arid oficial sau a unui stil hilar publicistic în spațiul poetic al psalmului sau/și al rugăciunii creștine), uneori fiind afectat chiar nivelul conceptual. În acest context, trebuie spus că unele neologisme prezintă o încărcătură laică foarte pregnantă (v., de ex., *spirit*,

⁸ Un exemplu elocvent în acest sens l-ar putea constitui, în opinia Rodicăi Zafiu (2001), scrierile lui Nicolae Steinhardt. Am aminti în același sens și felul în care Bartolomeu Anania a înțeles acest posibil proces de împrespătare a limbii textului bisericesc în contextul versiunii biblice din 2001, diortosită după *Septuaginta*, deși – așa cum se știe – au fost voci care au reproșat acestei versiuni o excesivă poetizare.

⁹ V., de ex., Teleoacă 2012a; id., 2014a; id. 2014b ș.a.

prin raportare la *duh*, a *spiritualiza*, prin comparație cu a *înduhovici*, *adorabil* față de *slăvit*; *salvator* față de *izbăvitor/mântuitor* ș.a.m.d.), în consecință acestea fiind puțin adecvate într-un discurs cum este cel religios. Alte neologisme sunt pompoase, emfatic; de pildă, într-un text catolic de rugăciuni (v. Rug. 1987: 111) preotul este desemnat drept *conducătorul vizibil* (de unde s-ar putea deduce că Dumnezeu este *conducătorul... invizibil*), când foarte firesc s-ar fi putut opta pentru participiul adjectival *văzut* [= *de pe pământ* vs. *nevăzut* = *din cer(uri)*]. Apelul la neologism este responsabil și de unele improprietăți semantice. De exemplu, noțiunea de ‘nelegiuți’/‘călcători de lege’ este redată într-o versiune psalmică heterodoxă (text protestant) prin *cei arogați* (v. Teleoacă 2016b: 377). Într-un text catolic de rugăciune *ofertă* este utilizat pentru *ofrandă* (INM 2006: 29, 30 și *passim*, *apud* Teleoacă 2016b: 460). Concluzia care se impune este că neologismul se cuvine a fi introdus cu măsură și discernământ în textul bisericesc, în condițiile cunoașterii corecte a semnificației acestuia, dar și ale adecvării stilistice.

În aceeași ordine de idei, renunțarea la unele arhaisme – și trebuie spus că fiecare epocă a avut propria doză de debarasare de arhaisme: limba textului bisericesc (ortodox) actual nu mai este, fără îndoială, limba textului bisericesc din sec. al XVI-lea, nici măcar din sec. al XIX-lea – ar putea fi compensată nu prin substituirea arhaismelor lexicale și semantice în mod imperios cu neologisme (stridente), ci pur și simplu cu termeni și sensuri ale limbii române literare actuale. Am discutat de altfel pe larg acest tip de *dinamicitate lingvistică* inclusiv în contextul unui studiu comparativ dedicat inovațiilor din textul psalmic ortodox modern și versiunea corespunzătoare inclusă în *Biblia de la București* (v. Teleoacă 2014b).

În lumina observațiilor formulate, orice proces de „împrospătare” va fi unul autentic în condițiile în care operația respectivă va putea fi definită în termenii unui demers de *construcție* a discursului în discuție, va însemna, mai exact, realizarea unui *edificiu cultural*, care să fie relevant pentru *identitatea* și *rosturile* unui text primar, asumat și reprodus printr-un text secund, în condițiile nedeturnării celui dintâi de la *finalitatea specifică*¹⁰. Vorbind despre un text bisericesc, atunci identitatea acestuia se va declina în termeni de „arhaic, monumentalitate, necesitatea de a păstra distanța față de vorbirea curentă/banală, clișeizată, fără a pierde însă capacitatea de comunicare și de implicare afectivă, emoțională; dorința de a echilibra tradiția și modernitatea, sacralitatea și accesibilitatea” (Zafiu 2001: 163). Mai mult, când textul bisericesc este unul estetic (cf., de ex., poemul psalmic), ignorarea unor funcții cum sunt funcția *poetică* sau cea *expresivă* este susceptibilă de a se solda cu „efecte” care pun sub semnul întrebării statutul discursului respectiv.

La antipod, *deconstrucția* („falsa împrospătare”) va putea fi admisă în toate situațiile în care textul, în calitate de *érgon* („rezultat” al acelei *enérgeia*, în

¹⁰ În acest context, nu trebuie să uităm că textul bisericesc, versiunile românești, ca, de altfel, și versiunile în alte limbi romanice și, în general, în limbile moderne ale lumii sunt expresia unei literaturi de gradul II, în consecință impunându-se conformitatea acestora cu originalul.

terminologie aristotelică), va reprezenta *altceva* decât textul-model, ajungându-se astfel la o substituire a *identității* prin *alteritate*, aspect ce pare să indice o *criză* la nivel cultural-spiritual și chiar moral.

3. PROCESUL DE „LEMNIFICARE” A LIMBII (ÎN CONTEXT BISERICESC)

Așa cum se știe, *limba de lemn* este o sintagmă care evocă acel tip de exprimare (orală sau scrisă) uzată, tocită, încremenită și inexpresivă, dominată de formule (clișee lingvistice) „obosite” și „prăfuite”. Este un limbaj desemantizat, perfect ilustrativ pentru sucombarea conținutului sub imperiul formelor¹¹, o manieră de a spune extrem de puțin prin apelul la cuvinte multe și goale de sens. În acest tip de discurs, vorbitorul este... absent, microfonul devorându-l pe orator (Pleșu 1996: 324 sq.).

Conceptul și sintagma aferentă au fost utilizate pentru prima dată în anii '70 ai secolului trecut, impunându-se în deceniul imediat următor grație lucrărilor în domeniu ale franțuzoaicei Françoise Thom, istoric și sovietolog, mai ales după ce aceasta a publicat volumul *La langue de bois* (Juillard, 1987), dedicat analizei tipului de discurs comunist. În lucrarea citată, autoarea insistă asupra finalității limbajului de lemn în perioada comunistă, rezumabilă în termenii creării impresiei de comunicare între putere și popor, în realitate urmărindu-se mascarea realităților și aducerea la un numitor comun a subiecților umani, coborâți de la condiția de persoană la aceea de individ. Acest tip de discurs, absolut obscur, eludând cu orice preț transparența, este susceptibil de a deveni instrument redutabil al manipulării. În acest context, omul – redus, cum spuneam, la condiția de individ – se definește ca *homo sacer*, la filosoful italian Giorgio Agamben¹², „omul blestemat”, „obiect docil în mâna suveranului”, oricând anihilabil. Și în limba română, limbajul de lemn este o moștenire din perioada comunistă, care în prezent continuă să îmbrace noi forme, sub influența limbajului politicienilor, dar și a mass-mediei, care – fie din lipsă de profesionalism, fie din dorința de manipulare – acordă o atenție mult prea mică formei în care sunt exprimate și transmise mesajele (știri, evenimente, reportaje, interviuri etc.). În etapa actuală, aglomerarea nejustificată de anglicisme/ barbarisme (cf., de ex., *a se focusa*, utilizat în loc de *a se concentra*, *a implementa* în loc de *a executa/a face*, *a fi determinat în a face ceva* în loc de *a fi hotărât*, *job* în loc de *serviciu*, *deadline* în loc de *termen limită*, *agreement* în loc de *înțelegere/ acceptare* ș.a.m.d.) devine adesea sursă a limbii de lemn.

Așa cum se poate înțelege (inclusiv) din precizările de mai sus, limba de lemn nu este apanajul exclusiv al regimurilor totalitare, nici al arealului politic. Astfel, toți specialiștii într-un domeniu – medicii, juriștii, militarii, preoții, filosofii etc. –

¹¹ Or, funciar, omul are nevoie vitală de sens.

¹² V. Giorgio Agamben, *Homo sacer. Il potere sovrano e la nuda vita*, Torino, Einaudi, 1995.

au limba lor de lemn. Aici intervine însă o diferență majoră, având în vedere, pe de o parte, că respectivele jargoane specializate înseamnă ceva, cel puțin pentru cei inițiați (în domeniul respectiv), pe de altă parte (și în mod implicit), faptul că aceste limbaje specializate nu sunt dezinformatoare (în consecință, nici manipulative) nici pentru cei care le înțeleg, nici pentru cei care nu le înțeleg.

Ne propunem în continuare să discutăm câțiva dintre factorii cei mai incriminați în apariția unei limbi de lemn, încercând o particularizare a acestei abordări la câmpul discursiv religios.

3.1. VALORIFICAREA UNOR CONSTRUCȚII GOALE DE CONȚINUT (CU RELEVANȚĂ SEMNIFICATIVĂ MINIMĂ)

Impresia aceasta de „bombastic” (emfatic, pretențios), responsabil în ultimă instanță de „golirea de conținut”, poate fi întreținută inclusiv de valorificarea unor *tipare tautologice*, în limitele cărora se juxtapun sau (cel mai adesea) se coordonează două și chiar mai multe cuvinte sinonimice. În ceea ce privește textul bisericesc, așa cum am avut de altfel ocazia de a constata și cu alte ocazii (v., de ex., Teleoacă 2017: 71 sqq.), construcțiile tautologice, rezultate din coordonarea sau juxtapunerea a doi/mai mulți termeni echivalenți semantic, își au adesea obârșia în limba originalului care a stat la baza versiunilor bisericești moderne (v. și Munteanu 2008: 66 sq.). Problema este aprofundată de Gafton–Milică (2012: 156 sqq.) în special cu referire la texte bisericești circumscrise cronologic etapei arhaice a românei, etapă care pune probleme specifice, având în vedere „sărăcia limbii și insuficiența termenilor necesari prin care să se numească noțiuni apropiate și care să servească operării unor distincții fine” (id., *ibid.*, 159). Acest aspect este responsabil, cel puțin în unele situații discursive, de generarea unor *structuri tautologice propriu-zise, fără acoperire în original*. Se pare că unele construcții de acest gen chiar au fost preluate ca atare, mai exact fără discernământul necesar, în versiunile moderne ale diferitelor tipuri de texte bisericești (v., în același sens, și Gafton 2005: 192–199). Acestea ar putea reprezenta situații condamnabile din perspectiva cultivării unei limbi firești, aptă să vehiculeze un anume mesaj care să nu sucumbă sub imperiul formei, în cazul de față, sub imperiul structurilor puternic redundante. Totuși, o analiză obiectivă a unor astfel de „redundanțe” (v., de ex., în manualul catihetic ortodox, *ocupațiile și îndeletnicirile, cinstea și slava, râvna și sângele, apăsarea și exploatarea* ș.a.) nu va putea face abstracție (nici) de dimensiunea stilistică, mai exact de circumscrierea stilistică a textului elaborat sub auspiciu religioase/bisericești, un text cu o retoricitate aparte, valorificată adesea (în special, dar deloc exclusiv, într-un text cum este catehismul) în scop didactic (cf. obiectivul *docere et persuadere*). De altfel, în bibliografia de specialitate, tiparele redundante ocurente în economia unui discurs religios sunt înțelese în relație (inclusiv) cu una dintre particularitățile definiției ale stilului bisericesc, așa-numita „insistență prin repetare” (Seche 1967: 108 sqq.), din această perspectivă impunându-se o valorizare aparte a acestora, în speță prin

raportare la aria discursivă laică. De fapt, acest tip de sintaxă capătă acoperire, cel puțin într-o anumită măsură, în virtutea abolirii „normelor congruenței” și a proclamării „normelor adecvării” (cf. Coșeriu 1994: 36), textul bisericesc fiind posesorul unui *arsenal lingvistic propriu, particularizat*, în ultimă instanță *adecvat* (la specificul său comunicativ).

3.2. SUPRALICITAREA MIJLOACELOR LINGVISTICE CARE SERVESC LA ACCENTUAREA OBLIGATIVITĂȚII ȘI A PROCEDEELOR DE MARCARE A UNUI ADEVĂR ÎN MOD ABSOLUTIST

În arie discursivă politică ar fi vorba, fără îndoială, despre unelte lingvistice emblematice prin excelență pentru un demers manipulator. Astfel de structuri injonctive/prescriptive sunt valorificate și în economia discursului religios, însă finalitatea este, cel mai adesea, alta. Așa cum arătăm (v. Teleoacă 2016b: 45 sqq.), unele subtipuri discursive religioase sunt definibile drept texte predominant *prescriptiv-injonctive*, funcționalitate întărită, desigur, de statutul comunicării de tip *instituționalizat* din cadrul Bisericii, mai exact, o comunicare impusă și dirijată de un for dotat cu autoritate și putere de decizie. În textul liturgic, de pildă, *prescripția* se plasează sub semnul lui *trebuie*, verb exprimat explicit în text sau doar subînțeles contextual. Indicativul prezent la care apar verbele din liturghier (în secvențele care indică modul de desfășurare a slujbei liturgice) are, din punct de vedere pragmatic, valoare imperativ-prescriptivă. Corespondentele nominale ale vb. *a trebui* sunt substantivele *datorie* și *grijă* (adesea, coordonate copulativ, într-un tipar retoric specific textului bisericesc), deosebit de frecvente în manualul de învățătură creștină, alt tip de scriere bisericească în care se actualizează adesea un discurs cu evident caracter *normativ-prescriptiv*. Enunțurile „absolutiste” (cf., de ex., „Descoperirea dumnezeiască nu greșește și nu înșală *niciodată* (s.n.), fiind garantată de Dumnezeu Însuși”, ÎCO 1992:10; „[Învățătura creștină e socotită drept *cea mai înaltă treaptă* (s.n.) a credinței] pentru că învățătura creștină a fost dată de Însuși Fiul lui Dumnezeu întrupat”, *ibid.*, 15 ș.a.) au acoperire din perspectivă dogmatică, în acest context un epitet precum *absolutist* impunându-se a fi reconsiderat. O observație similară este valabilă și cu privire la textul liturgic, în economia căruia tiparele prescriptive și injonctive nu au nimic a face cu demersul manipulator, acestea dovedindu-și relevanța din perspectiva săvârșirii corecte a ritualului liturgic, mai exact în conformitate cu adevărurile stabilite de Biserică, pornind de la revelația divină.

O situație aparte prezintă cuvântările religioase *apologetice*, care au drept scop inducerea unei atitudini *hegemonice* față de alte comunități religioase de confesiuni diferite sau necreștine¹³. Hegemonia se manifestă atunci când este accentuată tentația puterii ideologice a unei confesiuni în raport cu celelalte, prin marcarea, de

¹³ În literatura de specialitate contemporană, noțiunea de ‘discurs hegemonic’ este un atribut al *politicului*, fiind definită ca discurs al puterii.

exemplu, a distincției ‘ortodox/eretic/heterodox’, prin acest tip de atitudine discursul religios încetând a mai fi doar un discurs *identitar* (Neamțu 2008: 21). Așa cum arată Obreja Răducănescu (2011: 329–334), în astfel de cazuri oratorul nu-și mai focalizează atenția propriu-zis pe receptor, ci el vizează în special *discreditarea* celorlalte culte religioase, în consecință discursul religios hegemonic aducând în scenă un *conflict doctrinar* în care se urmărește recunoașterea de către receptor a monopolului asupra adevărului teologic. În acest context, discursul respectiv va recurge aproape inevitabil (și) la o serie de formule stereotipe, la clișee etc., aspecte care tind să devină mărci ale unui cod lingvistic „de lemn”.

3.3. PROMOAREA UNEI LIMBI „ÎNCREMENITE”

Am abordat, cel puțin parțial, această chestiune, în contextul în care am discutat problema înprospătării/înnoirii lingvistice a textului bisericesc și, implicit, a unei dinamicități specifice acestui tip discursiv (cf. *supra*, 2). Și, totuși, în cazul textului bisericesc, putem admite uneori, aparent paradoxal, o încremenire... necesară, legitimabilă dogmatic sau/și stilistic. Am putea argumenta acest aspect referindu-ne la o figură stilistică pusă adesea în literatura de specialitate în relație cu procesul de „lemnificare” a limbii, anume *epitetul*. Așa cum am avut ocazia de a constata (v. Teleoacă 2016b: 160–170), epitetul este una dintre figurile stilistice frecvent valorificate în manualul catihetic, acesta definindu-se într-o serie de situații drept epitet *tehnic*, circumscris *terminologic*¹⁴, mai exact o structură figurativă cu *funcție gnoseologică* în context religios (v., de ex., *plan dumnezeisc; har dumnezeiesc; tron dumnezeiesc; păcat strămoșesc; Biserica luptătoare* vs. *Biserica biruitoare; Biserica apostolească* ș.a.). În acest context, impresia de „limbă încremenită” este generată inclusiv de circulația unor astfel de sintagme în general în literatura bisericească, iar nu într-un singur tip de scriere bisericească¹⁵. Desigur, aspectul se cuvine a fi înțeles în relație cu *intertextualitatea* pregnantă a spațiului discursiv religios, la rândul său tributară *dogmatismului*¹⁶ textului religios. În același timp, așa cum remarcam deja, textul bisericesc elaborat într-o limbă modernă se impune a fi privit prin raportare la un model, în consecință cel dintâi fiind expresia unei literaturi de gradul II; aceasta presupune din start o libertate limitată și, implicit, un previzibil al asocierilor, chiar o... „încremenire”... necesară. Făcând această observație, avem în vedere nivelul conceptual (al semnificației), dar și – cel puțin într-o anumită măsură – nivelul formal. Un exemplu ilustrativ l-ar putea constitui categoria numeroaselor derivate (adjectivale) negative cu pref. *ne-*, încă pregnant valorificate

¹⁴ Așa cum se știe, crearea unui aparat terminologic aferent unui anumit domeniu semantico-onomasiologic antrenează în mod aproape inevitabil și vehicularea unei „limbi de lemn”.

¹⁵ Rezultă astfel o unitate stilistică particulară, un tip aparte de ‘discurs repetat’, definibil în alți termeni decât cei ai limbii de lemn.

¹⁶ Utilizând acest termen, nu-i atribuim nicidecum o accepție negativă (cf., în acest sens, *dogma* [orig.] „ceea ce este bun”; „adevăr religios stabilit de Biserică pe temeiul revelației divine”).

în textul rugăciunii creștine, în speță ortodoxe (cf., de ex., derivate negative ca: *negreșelnic*, *neprihănit*, *neapropiat*, *neînserat*, *nesticăcios*, *neșfățarnic* ș.a., atestate de noi în două culegeri contemporane de rugăciuni, Rug. 1987 și Rug. 2004). Tiparul a fost preluat ca atare din modelul avut la dispoziție (adesea, un model slavon sau/și grecesc), în situații speciale (v. cazul textului biblic veterotestamentar) acesta evocând tiparul din originalul ebraic. Însă, în cazuri de acest gen avem a face atât cu o *continuitate lingvistică*, cât cu una *stilistică*, apelul la astfel de derivate negative fiind ilustrativ pentru opțiunea de exprimare mai atenuată (*litotică*) a anumitor conținuturi, în speță negative, în unele situații, de exemplu în cadrul discursiv al rugăciunii creștine, valorificarea acestui procedeu lexical-discursiv fiind pusă în slujba articulării unei *strategii a smereniei orantului creștin*, în dialogul cu Divinitatea (v. Teleoacă 2016a: 409–420). Cu alte cuvinte, nu este vorba despre o chestiune pur... lingvistică (lexicală), în ultimă instanță o chestiune formală (= de formare a unui cuvânt prin calchiere a unei structuri cu prefix negativ), perpetuarea acestui tip de derivate până în contemporaneitate făcându-se în baza unor resorturi mult mai profunde, care țin de *natura intrinsecă* a discursului religios. Așa cum am arătat și cu alte ocazii (v., de ex., Teleoacă 2012b), identificăm aici o concordanță aparte între o particularitate lingvistică și profilul stilistic imanent textului bisericesc; în atari condiții, foarte probabil, particularitatea respectivă va perpetua în discursul religios (versiuni moderne) în virtutea conservatorismului lingvistic al textului bisericesc, dar și, poate mai ales, având în vedere că aceasta este în deplină consonanță cu profilul stilistic al textului respectiv, susceptibil de a se defini drept profil identitar. Să facem un exercițiu de imaginație și să... înlocuim în pasajele respective derivatele menționate în *ne-* prin sinonime nonnegative; atunci am avea *infailibil* pentru *negreșelnic*, *desăvârșit* pentru *neprihănit*, *îndepărtat* pentru *neapropiat*, *luminos* pentru *neînserat*, *etern/veșnic* pentru *nesticăcios*, *onest* pentru *neșfățarnic*¹⁷ ș.a.m.d. O concluzie obiectivă nu va putea decât să insiste asupra faptului că orice tentativă de împrăștiere, de introducere a inovației se va impune a fi realizată cu maxim discernământ.

3.4. CODIFICAREA CONSTANTĂ A CONȚINUTULUI

Codificarea poate constitui, cel puțin uneori, o consecință a supralicitării tropilor¹⁸, în aceste condiții expresia firească, transparentă (denotativă) nemai-găsindu-și locul. Limbajul astfel rezultat, unul excesiv ornat, va constitui, fără

¹⁷ Precizăm că (cvasi)echivalențele prezentate (cf., de ex., *desăvârșit/neprihănit*) nu sunt aleatorii, ci ele au putut fi identificate luând în considerare sensurile concrete lexicalizate (de un derivat negativ sau altul) într-un context (religios) bine definit și care nu întotdeauna corespund unor relații sinonimice detectabile la nivelul unui vocabular... general. De altfel, o serie de (cvasi)sinonime de acest gen figurează ca atare în contexte paralele, ocurente în unele versiuni ale textului modern (ortodox sau/și heterodox/catolic) de rugăciune.

¹⁸ Ceea ce echivalează desigur cu valorificarea în exces a conotației, responsabilă de ambiguitatea/opacizarea mesajului.

îndoială, un alt exemplu elocvent pentru ceea ce înseamnă sucombarea conținutului sub imperiul formei. Deși literatura bisericească include numeroase scrieri circumscrise codului textual estetic (v., de pildă, psalmii, textul evanghelic, textul de rugăciune creștină ș.a.), precum și unele texte științifice (didactice), cum este catehismul, care valorifică în demersul lor și figuri stilistice¹⁹, totuși arealul discursiv religios nu poate fi dat ca exemplu pentru valorificarea în exces a tropilor. Ba dimpotrivă am putea spune că *figura stilistică semantică* reprezintă una dintre modalitățile fundamentale de accesibilizare a unui conținut. Observația este valabilă atât pentru scrierile poetice, cât și pentru un text precum catehismul care prin definiție își propune să explice și astfel să popularizeze învățătura creștină, iar nu s-o ermetizeze²⁰. Ce-i drept, am admis, pe de altă parte, o *ambiguitate semantică particulară* care nu corespunde însă în niciun caz unei codificări intenționate, ci se cuvine a fi înțeleasă în relație cu obiectul de cunoaștere specific acestui discurs, anume realitatea transcendentă, dar și cu capacitatea (semnificativă) limitată a instrumentului semiotic tipic uman (cuvântul sau gestul) de a acoperi sfera sacrului²¹.

4. ÎN LOC DE CONCLUZII: ELEMENTE CARE POT FACE UN DISCURS (RELIGIOS) CONVINGĂTOR

Un discurs care se subordonează legilor *firescului* are toate șansele de a fi convingător. Este, de fapt, discursul acela care nu acaparează, mai exact nu înăbușă, printr-o inflație verbală patologică²², persoana, ci îi lasă loc acesteia să se manifeste cu adevărat democratic, îi dă dreptul la replică.

Discursul convingător este, în egală măsură, acel discurs care nu trezește suspiciunile interlocutorului, neîncrederea acestuia, discursul capabil nu doar să inițieze dialogul cu receptorul, ci în egală măsură să mențină interesul constant al acestuia pentru interacțiune. În această ordine de idei, în studiile de specialitate se vorbește în termenii eșecului vs. ai succesului comunicațional: cât de inteligent/cât de uman/cât de responsabil este (poate fi), în ultimă instanță, un anume enunțiator, astfel încât el să valorifice pozitiv cele două funcții speciale ale limbajului, funcția conativă și funcția fatică?

Uneori, felul mult prea *didacticist și autoritar* în care sunt făcute cunoscute anumite adevăruri/învățături are capacitatea de a influența mai puțin pozitiv receptarea

¹⁹ Am vorbit în acest sens (v. Teleoacă 2016b: 119 sqq.) despre o retorică argumentativă-logică, dar și despre o stilistică oratorică-afectivă.

²⁰ Cf. și *supra*, 1, observațiile formulate de noi.

²¹ Cf. Teleoacă 2016b: 114, unde am vorbit despre o „reformulare discursivă imperfectă”, care nu are însă nimic a face cu o eventuală strategie de... manipulare a receptorului.

²² Definibilă ca un gen aparte de idolatrie, care apare atunci când enunțiatorul se minte de fapt pe sine, face concesii, trăind iluzia unei realități..., în realitate... falsă, el însuși fiind subjugat (nu doar interlocutorul) de cuvântul decăzut de la rangul originar, așa cum l-a creat Dumnezeu.

mesajului; v., de pildă, mizarea în exces pe enunțurile injonctive, poruncitoare, care îl sperie pe receptor, acesta simțindu-și libertatea periclitată. La antipod, transmiterea anumitor învățături într-o manieră subtilă, evocatoare, pașnică (v., în acest sens, apelul la *exemplu*, la *pildă*... etc.), este menită să câștige spontan adeziunea publicului.

Într-o serie de situații, *prolixitatea* poate reprezenta un obstacol în realizarea obiectivului *docere et persuadere*. Este ilustrativă în acest sens sintaxa extrem de greoaie, barocă (desigur, rod al transpunerii servile a unui tipar din originalul, cel mai adesea, slavon) a unor texte bisericești, în speță sintaxa rugăciunilor creștine ortodoxe, încă dominate de fenomenul sintactic al *dislocării*²³. În schimb, nu deranjează câtuși de puțin păstrarea unor tipare sintactice cu chiasm, mai ales în textele circumscrise ariei estetice a literaturii bisericești, unde, fără îndoială, astfel de construcții (arhaicizate) au un rol bine definit în crearea unei anumite simetrii și, implicit, în generarea unei muzicalități specifice.

Un discurs (religios) are toate șansele de a fi persuasiv în condițiile în care acesta nu va intra în contradicție cu ținta ilocutorie specifică. În acest context, trebuie avută în vedere găsirea și respectarea acelei juste proporții între arhaicitate și modernitate, între religios/monumental și laic/accesibil. Am văzut, de altfel, care pot fi consecințele unei modernizări excesive, cum neologismul se poate face responsabil de *desacralizarea*, dar și de *depoetizarea*, în ultimă instanță de *deconstrucția* textului bisericesc. Or, în momentul în care deschidem o carte elaborată sub auspiciile religiosului, trebuie și ne dorim să găsim acolo o realitate diferită de cea care ne caracterizează existența esențialmente mundană, pur lumească. Într-adevăr, fiecare epocă are gradul propriu de debarasare de arhaicitate (v., în acest sens, o serie de cercetări care au confirmat acest aspect, cu referire inclusiv la mediul confesional ortodox), ceea ce nu înseamnă că negreșit, într-un anume viitor, mai mult sau mai puțin îndepărtat, trebuie să ne așteptăm inevitabil la o sincronizare absolută (desigur, facem abstracție de vocabularul terminologic) a limbii textului bisericesc cu varianta literară profană a românei. În acest context, *afinitatea matricială a discursului religios cu dimensiunea arhetipalului*, particularitate confirmată în mediu creștin încă de la primele scrieri ale Părinților Bisericii, ar putea constitui principalul argument²⁴.

În aceeași ordine de idei, dorim să evidențiem încă un aspect, relevant de asemenea pentru natura intrinsecă a textului religios, și anume *o poeticitate aparte*, care nu constituie însă apanajul exclusiv al textelor poetice, ci *o trăsătură mai generală a textului bisericesc, văzută în ansamblu* (v., de pildă, valorificarea în manualul de învățătură creștină ortodoxă, un text bisericesc didactic, a unei retorici argumentative, dar a unei stilistici oratorice). Este, de fapt, acea poeticitate

²³ Problema aceasta nu se pune în cazul altor texte poetice religioase, de pildă în cazul textului psalmic, unde avem a face cu tipare sintactice relativ simple (construite adesea prin juxtapunere și coordonare), expresie a unor structuri arhetipale vehiculate ca atare în originalul ebraic.

²⁴ În consecință, o justificare de genul „Iisus nu se exprima arhaic!” și... subtextul: „De ce am face-o noi?!” își dovedește vulnerabilitatea.

reprezentând prin excelență opusul aridității, al expresiei uscate, moarte, care va putea fi evitată în primul rând prin conștientizarea cât mai profundă a faptului că *limba este o realitate dinamică* și stă în puterea noastră să căutăm nuanțe, sensuri, contexte care să dea viața cuvintelor, să le „desprăfuiască”. În acest context, sintagmei *cuvânt de lemn* i se va putea opune pe bună dreptate o alta, și anume *cuvânt viu și lucrător*.

BIBLIOGRAFIE

Surse

- Carte de rugăciuni* (ediția a VII-a), București, Arhiepiscopia Romano-Catolică de București, 1987 [Rug. 1987].
- Carte de rugăciuni pentru trebuințele și folosul creștinului ortodox*, Tipărită cu binecuvântarea Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul BOR, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al BOR, 2004 [Rug. 2004].
- Inima neprihănită a Mariei* (text tipărit cu aprobarea Pr. Ioan Ciuraru OFM Conv. Ministru Provincial), Culegere de rugăciuni tradusă de Pr. Gheorghe Antal, OFMConv., Roman, Editura Serafica, 2006 (Tit. orig. (ita): *A Gesù per mezzo di Maria*) [INM 2006].
- Învățătură de credință creștină ortodoxă*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1992 [ÎCO 1992].

Lucrări de referință

- Chivu 1995 = Gheorghe Chivu, „O variantă ignorată a românei literare moderne – limbajul bisericesc”, în *Limba română*, XLIV, 9–12, p. 445–453.
- Chivu 1997 = Gheorghe Chivu, *Civilizație și cultură. Considerații asupra limbajului bisericesc actual*, București, Editura Academiei Române (Conferințele Academiei Române).
- Coșeriu 1994 = Eugeniu Coșeriu, *Lingvistica din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii* (cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumitrăcel), Chișinău, Editura Știința.
- Gafton 2005 = Alexandru Gafton, *După Luther. Edificarea normei literare românești prin traduceri biblice*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Gafton–Milică 2012 = Alexandru Gafton, Ioan Milică, „Dubletele sinonimice în discursul religios”, în *Analele Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Secțiunea III. Lingvistică*, LVIII, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 155–178.
- Gordon 2012 = Octavian Gordon, *Despre limbajul bisericesc*. Online: ziarullumina.ro/despre-limbajul-bisericesc-74085.html (site consultat în ianuarie 2016).
- Ivăniș-Frențiu 2001 = Maria Ivăniș-Frențiu, *Limba română și limbajul rugăciunii. Limba română ca limbă liturgică*, București, Editura Anastasia.
- Jakobson–Halle 1956 = Roman Jakobson, Morris Halle, *Fundamentals of Language*, The Hague, Mouton & CO – 'S – Gravenhage.
- Mangueneau 1996 = Dominique Mangueneau, *Les termes clés de l'analyse du discours*, Paris, Seuil, Collection Memo.
- Morris 2003 = Charles Morris, *Fundamentele teoriei semnelor* (Traducere de Delia Marga), Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene.
- Munteanu 2008 = Eugen Munteanu, *Lexicologie biblică românească*, București, Editura Humanitas.
- Neamțu 2008 = Mihail Neamțu, „Antiteze”, în *Canonul și vestitorul Ortodoxiei*, nr. 6/45, iunie 2008, p. 21.

- Neculai-Stănică 2009 = Manuela Neculai-Stănică, *Caracteristici lingvistice ale scrierilor religioase românești de rit apusean*, Universitatea din București (teză de doctorat).
- Obreja Răducănescu 2011 = Daniela Obreja Răducănescu, „Discursul religios – discurs specializat”, în Al. Gafton, Sorin Guia și Ioan Milică (ed.), *Text și discurs religios*, III, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 329–334.
- Pleșu 1996 = Andrei Pleșu, *Chipuri și măști ale tranziției*, București, Editura Humanitas, 1996.
- Seche 1967 = Luiza Seche, „Juxtapunerea sinonimică în limba română”, în *Cercetări de lingvistică*, Cluj, nr. 1, p. 103–113.
- Sperber–Wilson 1989 = Dan Sperber, Deirdre Wilson, 1989, *La pertinence. Communication et cognition*, Paris, Les Éditions de Minuit.
- Teleoacă 2012a = Dana-Luminița Teleoacă, „Observații asupra vocabularului a două texte contemporane de rugăciune”, în *Lucrările celui de al patrulea Simpozion Internațional de Lingvistică [Convergențe lingvistice]*, București, Editura Universității din București, 2012, p. 267–276.
- Teleoacă 2012b = Dana-Luminița Teleoacă, „Conservatism și expresivitate dans la littérature religieuse. Quelques repères dans la définition d’un style scientifique (didactique) au niveau religieux”, în *Biblicum Jassyense*, Iași, vol. 3/2012, p. 55–80.
- Teleoacă 2014a = Dana-Luminița Teleoacă, „Inovația lexicală în textul biblic modern: ‘construcție vs. deconstrucție’, ‘identitate vs. alteritate’” (II), în *Limba română*, 1–LXIII/, 2014, p. 82–96.
- Teleoacă 2014b = Dana-Luminița Teleoacă, „Inovații lexicale în versiunea biblică modernă de cult ortodox (BO) în comparație cu *Biblia de la București* (BB)”, în *Studii și cercetări lingvistice*, 1–LXV, 2014, p. 23–44.
- Teleoacă 2016a = Dana-Luminița Teleoacă, „Valori ale litotei în textul sacru”, în *Limba română*, LXV, 3/2016, p. 409–420.
- Teleoacă 2016b = Dana-Luminița Teleoacă, *Limba bisericesc actual între tradiție și modernitate. Literatura didactică și literatura beletristică*, București, Editura Universității din București.
- Teleoacă 2017 = Dana-Luminița Teleoacă, *Semiotica discursului bisericesc. Probleme de poetică, stilistică și retorică*, București, Editura Universității din București.
- Zafiu 2001 = Rodica Zafiu, „Arhaism și inovație în limbajul religios”, în id., *Diversitate stilistică în româna actuală*, București, Editura Universității din București, p. 161–170.

QUELQUES PARTICULARITÉS DU LANGAGE ECCLÉSIASTIQUE (ACTUEL)

(Résumé)

Notre recherche traite y compris des aspects approfondis dans quelques-unes de nos contributions antérieures (voir, par exemple, le problème de l’innovation, plus exactement le rapport entre la tradition et l’innovation dans le champ discursif religieux; la nécessité d’une initiation qui permette le contact avec le texte religieux et d’autres encore), mais la partie la plus consistante de l’étude est dédiée à la question de *la spécificité du langage ecclésiastique*, considéré en relation avec *le processus de la lignification de la langue*. Nous avons discuté toute une série de facteurs, qui sont souvent incriminés dans la littérature de spécialité pour constituer la source d’une langue de bois, à savoir: la valorisation des constructions grandiloquentes, purement formelles, vides de contenu; l’utilisation abusive des moyens linguistiques qui accentuent l’obligativité et, également, des procédés qui soulignent une vérité de manière absolutiste; la promotion d’une langue «pétrifiée» et la codification constante du message.

Quelques-uns de ces aspects ont été compris dans la perspective de la *rhétoricité* marquée du texte ecclésiastique (un trait qui est souvent mis au service de l'objectif *docere et persuadere*), tandis que d'autres particularités (voir, par exemple, toute une série d'énoncés «absolutistes») ont pu trouver leur légitimité à partir de la dimension *dogmatique* ou/et *stylistique*. Pas dernièrement, il n'est pas exclu que la tension particulière entre l'objet de connaissance de ce type discursif (= la réalité transcendente) et la capacité (de signification) limitée de l'instrument sémiotique spécifiquement humain de couvrir l'aire sacrée soit responsable d'une certaine ambiguïté du message du texte religieux. Une situation tout à fait particulière est évoquée par le discours apologétique/hégémonique, qui constitue fréquemment le terrain propice à l'apparition d'une langue de bois.

Cuvinte-cheie: limbaj bisericesc, tradiție și inovație, „lemnificarea” limbii, tipare emfatice, enunțuri absolutiste, codificare.

Mots-clé: langage ecclésiastique, tradition et innovation, la „lignification” de la langue, structures emphatiques, énoncés absolutistes, codification.

*Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie nr. 13
danielateleoaca@gmail.com*